

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ

Борисенко В. Й.

ОСВІТНЯ ПОЛІТИКА ЦАРСЬКОГО УРЯДУ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТ.

У статті аналізується багатовимірна політика царського уряду щодо освіти українців другої половини XIX ст. Встановлюється її вплив на культурно-освітній рівень українців, їхню національну свідомість.

Ключові слова: освітня політика, царський уряд, українці.

В статье анализируется многогранная политика царского правительства относительно просвещения украинцев во второй половине XIX в. Определяется ее влияние на культурно-образовательный уровень украинцев, их национальное сознание.

Ключевые слова: политика в области образования, царское правительство, украинцы.

The article analyzes the multifaceted policy of the tsarist government on education of Ukrainians during the second half of XIX century. Its impact on cultural and educational level of the Ukrainians, their national consciousness are defined.

Keywords: education policy, the tsarist government, Ukrainians.

Питання освітньої політики царського уряду в Україні другої половини XIX ст. частково висвітлювалося в радянській і зачіпалося в сучасній історичній літературі. Це мало місце в працях О.С. Пругавіна, П. Фоміна, Н.В. Чехова, Константинова М.О. і В.Я. Струминського, Ф.Є. Лося, М.Н. Лещенка, А.М. Гуза, Р.Л. Гавриш, О.М. Гайдай, автора даної публікації та інших авторів. Але для нас важливо оцінити цю проблему з погляду сучасності в усій її повноті та особливостях, що й є нашим завданням.

Реформа 1861 р. знаменувала собою новий етап в історії Російської імперії. Вона відкрила ширші можливості для розвитку промисловості, концентрації виробництва, завершення промислового перевороту. Великі зміни відбувалися і в сільському господарстві, яке залишалося основною галуззю економіки. В поміщицьких маєтках України дедалі ширше застосовувалися нові машини та удосконалений сільськогосподарський реманент, вводилися інтенсивніші способи землеробства, на зміну відробіткам приходила більш продуктивна вільнонаймана праця. У 80-х роках XIX ст. у сільському господарстві Півдня і Правобережної України капіталістичні відносини значно потіснили колишню відробіткову систему. В Полтавській та Харківській губерніях існувала змішана система, а на Чернігівщині переважали відробітки. Поглиблювався суспільний поділ праці, чіткіших форм набувала спеціалізація окремих районів.

Активізувався процес формування робітництва за рахунок міської бідноти, а також зuboжілого селянства українських і російських губерній. Промисловий пролетаріат зосереджувався переважно в Катеринославській, Київській та Харківській губерніях, сільський – на півдні України. Розвиток капіталістичних відносин прискорив соціальне розмежування на селі. З одного боку, зростала і міцніла заможна сільська верхівка, з другого – з'явилася величезна кількість розореного селянства, змушеного відправлятися на заробітки в міста або в південні райони.

Проте реформа не вирішила гострих економічних і соціальних проблем. Політична влада перебувала в руках панівної верхівки, яка використовувала її для зміцнення своїх позицій. Нерозв'язаним залишалося аграрне питання. В лівобережних і південних губерніях України в руки поміщиків перейшло до 28% земель, що раніше оброблялися селянами. Навіть на Правобережжі, де царизм змушений був частково повернути селянам землі, відрізані в них у попередні роки, понад 70% їх все ж залишалися малоземельними. Не маючи засобів до існування, вони мусили орендувати землю у поміщиків, знову йти в найми до місцевих багатіїв.

У правовому становищі селян зберігалися значні пережитки кріпацтва. Продовжувала існувати громада з її круговою порукою, а сільське самоуправління повністю залежало від дворян – поміщиків.

При капіталістичному способі виробництва посилювався визиск селян, що викликало зростаючий опір з їхнього боку. Протягом досліджуваного періоду в Україні відбулося 4 735 масових і 319 групових виступів, які охопили мільйонні маси селянства [1]. Широкого розмаху набирала боротьба робітників, організованішими і політично спрямованішими ставали їх дії. Активізувався суспільно-політичний рух, в якому брали участь представники різних верств населення.

Для придушення народного опору царизм вдавався до жорстоких репресій, тримав під невисипущим контролем усі сторони суспільного життя. Що відвернути увагу людей від гострих політичних і соціальних проблем, застосовувалися й засоби ідеологічного впливу. Царизм не дбав про те, аби освіта стала надбанням широких народних мас.

Проте розвиток капіталістичних відносин об'єктивно викликав потребу в грамотних, кваліфікованих кадрах для різних галузей капіталістичного господарства. Цю потребу царський уряд мусив враховувати в своїй політиці щодо народної освіти. Він мав зважати також на прагнення незаможних мас трудящих до знань, освітній рух інтелігенції й опозиційні настрої окремих верств панівного класу. Міцніюча промислова буржуазія всіляко демонструвала свою заінтересованість у підвищенні освітнього рівня людей, зайнятих на її підприємствах. Настійну необхідність країни в освіченій робочій силі усвідомлювали і в поміщицьких колах. "Серед нас є дуже багато людей, – писалося від їх імені в "Основі" у 1862 р., – які ясно розуміли, що з розвитком освіти серед народу, буде розвиватися промисловість, а відповідно поліпшиться землеробство... і наші землі... почнуть давати більшу ренту" [2]. В цілому ж влада прагнула дати простим людям лише елементарну грамоту і фахові навички, виховати їх у дусі вірнопідданства.

Розвиток початкової освіти в Україні, як і по всій країні, гальмувався тяжким матеріальним становищем, надзвичайно низьким життєвим рівнем народних мас. На селі понад 60% господарств мали мізерні земельні наділи, обробіток яких не забезпечував

мінімальних життєвих потреб селянських сімей. На один селянський двір, при прожитковому мінімумі в 5 десятин землі, припадало в середньому по Україні 4,4, а в Київській і Подільській губерніях – відповідно 3,7 і 2,7 десятин. Безкінними були понад 50,9% господарств на Правобережній, 43% – на Лівобережній Україні і 37% – на Півдні [3]. Відхід значної кількості бідноти на заробітки, найми та переселення не могли врятувати її від злиднів. Щоб звести кінці з кінцями селяни передчасно прилучали своїх дітей до виснажливої праці.

Погіршувалося становище робітників у промисловості, яке доповнювалося залишками кріпацтва. Майже до кінця XIX ст. ніякі закони не регламентували відносин працівників з власниками фабрик і заводів, які вели постійний наступ на інтереси робітників, посилювали їх визиск.

На підприємствах переважала тяжка фізична праця, в непристосованих приміщеннях, без дотримання техніки безпеки, що призводило до нещасних випадків. Як правило, на фабриках і заводах не було медичного обслуговування, лікарень, амбулаторій. Незадовільними були й житлові умови. Робітників селили в неймовірній тісноті в брудних і вологих бараках, непридатних для житла. В одному приміщенні перебували цілі сім'ї, дорослі та діти, хворі й здорові.

Політичне безправ'я простих працівників доповнювалося національним гнітом з боку царського самодержавства, чиновників та підприємливої буржуазії, що було особливо небезпечним для етнічного розвитку українського народу.

При 12 – 13- годинному робочому дні заробітна праця залишалася низькою. Навіть у шахтаря-забійника вона не перевищувала 1 крб. 20 коп. у день, ще менше отримували робітники на допоміжних роботах. На Донбасі, наприклад, на одну сім'ю припадало в середньому по 24 крб. на місяць, а на одного її члена – не більше 6 крб. [4]. На цукрових, винокурних, цегельних, пивоварних заводах Лівобережної та Слобідської України вона становила 8 – 10 крб. Жінки і підлітки за однакову з чоловіками працю одержували платню вдвоє меншу. Підприємці накладали на робітників високі штрафи, змушували їх брати у фабричних крамницях продукти гіршої якості і за вищими цінами, ніж на ринку.

Внаслідок тяжких матеріальних умов діти робітників шкільного віку мусли найматися на роботу. Дитяча праця використовувалася у легкій, харчовій і навіть гірничовидобувній промисловості. Діти і жінки становили 33% усіх робітників у Полтавській, 23,9% – в Херсонській, 19,3% – в Таврійській, 22% – в Київській губерніях [5].

Якщо ж дітям робітників щастило вступити до школи, батьки часто мусли забирати їх з неї та віддавати на фабрики і заводи або ж використовувати їх працю в домашньому господарстві. Навіть урядові чиновники визнавали, що однією з важливих причин низького освітнього рівня українського населення є його незадовільне економічне становище [6].

Не маючи сил протистояти тискові демократичних сил та об'єктивним законам розвитку країни, царський уряд зробив спробу пристосувати систему освіти до нових умов. Цю мету й переслідувала шкільна реформа 1864 р., яка в цілому була певним кроком вперед порівняно з шкільним статутом 1827 р., що узаконив становий принцип навчання. "Положення про початкові народні училища" підпорядковувало початкові школи різних відомств міністерству освіти і оголошувало їх загальностановими.

Відкривалися певні можливості й для прояву громадської ініціативи в розвитку початкової освіти. Приватним особам і громадським організаціям дозволялося відкривати під контролем шкільних властей навчальні заклади, які мали “утверджувати в народі релігійні й моральні поняття”, звичайно, в інтересах правлячих кіл.

Уведена російським урядом на українських землях система народної (початкової. – Авт.) освіти мала суперечливий характер. Не можна відкидати її позитивного значення у навчанні дітей елементарним знанням, необхідним у майбутньому практичному житті та отриманні середньої й вищої освіти. Однак за своєю суттю вона була ворожою для національних інтересів українського народу за багатьма параметрами.

Навчання дітей незрозумілою для них мовою суперечило основному педагогічному принципу – йти від відомого до напіввідомого і невідомого. Навчання дітей чужою мовою затруднювало їхній духовний розвиток, негативно впливало на психологічний стан учнів, породжувало зневіру у власних силах і здібностях. З такими якостями дитина вже не могла й мріяти про подальшу освіту. Відсутність у навчальних програмах предметів з вітчизняної історії, культури, мови та інших духовних цінностей не давало дитячій душі відчуття і розвинути почуття своєї національної ідентифікації. Вона несвідомо всотувала ті постулати, що їх нав’язувала українцям тогочасна влада. У тому числі насамперед почуття “малоросійськості”, меншовартості у порівнянні з “великоросіянами”. Україна втрачала сотні тисяч громадян, які могли б стати національною гордістю в багатьох сферах суспільного життя.

Вигнання з народної школи української мови й заміна її російською духовно відривало учнів від батьків, які не розуміли останньої, формувало в учнів хибне уявлення про свою вищість над ними з відповідною їх поведінкою. Чужа мова стала головною перепорою в органічному вrostанні дитини в своє природне середовище, засвоєнні його кращих національно-духовних здобутків й розвитку їх надалі. Народна школа з нематеринською мовою навчання поступово ставила український народ під загрозу повної деградації і національного зникнення.

Російська імперія залишалася найбільш відсталою серед великих держав Європи за освітнім рівнем населення. Якщо у Франції, Англії, Німеччині у другій половині XIX ст. вже було введено обов’язкове початкове навчання дітей шкільного віку, то в Російській імперії абсолютна їх більшість залишалася поза школою.

Проте царизм не бажав відмовлятися від старих методів проведення своєї політики. Активізуючи боротьбу проти опозиційних сил, він посилював наступ і на освітній рух, зокрема на прогресивні положення шкільної реформи 1864 р. Зберігалися залишки становості у підході держави до фінансової підтримки різних навчальних закладів. Про кричущу несправедливість уряду в ставленні до освіти селян і робітників свідчать дані про фінансове забезпечення народних шкіл, відзначене ще М.П. Драгомановим. Громадський діяч відзначав, що на кожну панську дитину уряд витрачав щороку по 867, а на селянську – по 4 рубл. [7]. Зрозуміло, що за такого фінансування не могло бути й мови про найменше задоволення потреб простого населення в освіті. У 80-х роках уряд затвердив ряд циркулярів, які забороняли приймати в гімназії дітей з “нижчих станів”, закривали підготовчі класи, що були перехідним ступенем до гімназій, збільшували плату за навчання. Між програмами початкових і середніх закладів ліквідувався

принцип наступності, що робило неможливим вступ випускника початкової школи до середньої без додаткової підготовки. До того ж, утримання дитини під час її навчання в гімназії коштувало так дорого, що це могли дозволити собі лише представники заможних верств.

У нерівноправне, принизливе становище в царській Росії, в тому числі й в системі освіти, була поставлена жінка. В країні активно поширювалися і підтримувалися шкідливі погляди про непотрібність жіночої освіти. В початкових школах, де дівчаток вчилася набагато менше, ніж хлопчиків, вони становили переважну більшість вибулих учнів. Прийом жінок у вищі учбові заклади був рідкісним, а до 1872 р. взагалі забороненим. За даними першого всеросійського перепису 1897 р., серед сільських жінок Чернігівської губернії грамотні становили лише 5,34%, Полтавської – 6,31 і Харківської – 4,04% [8].

Система управління народною освітою будувалась на засадах строгої ієрархії і бюрократії, дріб'язковій опіці міністерства над нижчими ланками бюрократичного апарату. Фактично всі зусилля міністерства освіти зводилися до “охорони начал віри і трону”, придушення будь-якої прогресивної думки, що не відповідала внутрішній політиці царизму. В тісному контакті з жандармськими управліннями воно переслідувало прогресивних педагогів, стримувало народну ініціативу в справі відкриття нових шкіл, закриваючи ті з них, що з'являлися без відповідного дозволу адміністрації.

Вірним союзником самодержавства у проведенні шкільної політики виступала православна церква і її вищий орган – Синод. До наукових знань більшість їх представників ставилися з неприкритою ворожістю, відчуваючи у них ворога релігійних догматів, одного з чинників зростання політичної свідомості народних мас. Харківський архієрей писав з цього приводу, що наукові знання є причиною поширення атеїзму серед народу. Він погрожував прибічникам науки нещастями та хворобами і закликав духовенство до активної боротьби з “найнебезпечнішими ворогами церкви”, як він називав представників прогресивної інтелігенції [9]. Захищаючи урядові заходи щодо обмеження обсягу знань, одержуваних учнями в школах, обер-прокурор синоду й одночасно міністр освіти Д.Толстой наголошував на тому, що скільки з моральних, стільки ж і з політичних мотивів варто не відривати від народу кращі сили, ставлячи селян шляхом гімназичної освіти в невластиве їхньому народженню становище” [10].

У церковних школах заборонялося користуватися підручниками, в яких обсяг знань був дещо ширший, ніж в офіційних, виданих Синодом. До них належали “Родное слово” видатного педагога К.Д.Ушинського, “Букварь южнорусский” Т.Г.Шевченка та інші, зміст яких суперечив офіційній лінії навчання і виховання.

З метою насадження в народі релігійної ідеології в школах домінували книги релігійно-монархічного змісту, з допомогою яких власті намагалися відгородити учнів від передових ідей і досягнень науки та культури. Краще, що виносив учень з такої школи, – це вміння читати і писати. Але серед рядових священиків було і чимало справжніх подвижників просвіти народу, які віддавали всі свої сили цій нелегкій справі, часто наражаючись на різні неприємності у стосунках з вищими чинами духовного відомства. Тобто, у ставленні до народної освіти серед духовенства не було єдності.

В Україні розвитку народної освіти перешкоджала й шовіністична політика царизму, переслідування демократичного напрямку в національній культурі.

Шкільне і церковне відомства активно підтримувало шовіністичну політику панівних класів. Закон божий та інші церковні дисципліни вважалися головними важелями при її проведенні. Місцеві священники мали пильно стежити, щоб у школах обов'язково читався закон божий і не вживалася українська мова, а тим більше українські підручники.

У 1863 р. циркуляром міністра внутрішніх справ категорично заборонялося видання українських книг "учбових і взагалі призначених для початкового читання народу". Положення про початкові народні училища 1864 і 1874 рр. остаточно забороняли викладання в школі мовами народів Росії, що значно утруднювало поширення грамоти серед неруських народів. В 1876 р. Емським указом Олександра II не дозволялося ввозити в Росію без спеціального дозволу будь-які, в тому числі й учбові книги та брошури, надруковані за кордоном українською мовою. Місцевим властям наказувалося посилити нагляд за вчителями і вилучити із бібліотек початкових і середніх навчальних закладів усі українські книги [11]. В тому ж році у Києві поліція закрила Південно-Західний відділ Російського географічного товариства, членів якого звинуватили в сепаратизмі, книжкові ж склади й магазини з українською літературою були розгромлені.

Всіляко уникаючи розширення мережі початкових шкіл, правлячі кола постійно скорочували витрати на народну освіту. В 90-х роках асигнування державної казни на початкову освіту зменшилися до 2% від загальної суми державного бюджету (в той час у Англії на неї витрачалося 10%, у Франції – 6,4%, у Пруссії – 6% бюджету) [12]. Жодної копійки не витратив уряд наприкінці XIX ст. на потреби світських сільських шкіл (крім міністерських зразкових) Полтавської та Чернігівської губерній [13]. Весь тягар по їх утриманню він перекинув на плечі батьків, які неспроможні були виділити на цю справу скільки-небудь значні грошові суми. Однак вищі і середні учбові заклади, де навчалися діти заможних батьків, забезпечувалися необхідними коштами. Так, у 1877 р. на Полтавське реальне училище відпущено 25 545 крб., а на початкові школи усіх типів – лише 9 204 крб. [14]. У 70-х роках Новозибківському реальному училищу міністерство фінансів виділяло щорічно по 20 880 крб., залишаючи сільські школи без фінансової допомоги [15] (див. табл. № 1). У 1893 р. на середні і вищі учбові заклади Чернігівської губернії витрачалося 67,5%, Полтавської – 71,2, Харківської – 88,6% усіх державних асигнувань на народну освіту в цих губерніях [16].

Таблиця № 1

Губернія	Загальна сума витрат на освіту	Витрати на	
		середні загальноосвітні заклади	учительські інститути, семінарії
Полтавська	218 274	155 492	–
Харківська	343 934	288 360	16 698
Чернігівська	268 877	153 561	28 081

За рахунок зменшення витрат на світські школи правлячі кола систематично збільшували асигнування на церковно-парафіяльні. Наприкінці 90-х років XIX ст. вони становили у бюджетах парафіяльних шкіл Харківської губернії 37%, Полтавської – 37,

Чернігівської – 53%. В той же час у світських навчальних закладах Харківської губернії вони не перевищували 7%, Полтавської – 1%, Чернігівської – 2,6% [17]. Причому ці кошти йшли на нечисленні одно – і двокласні міністерські зразкові училища, а переважна більшість земських шкіл залишалася без фінансової підтримки з боку уряду.

В своїй “освітній” політиці царизм спирався на окремі кола населення і вірні йому відомства. В рескрипті від 25 грудня 1873 р. цар висловив свій намір про “охорону справи народної освіти від сторонніх пагубних впливів підтримуванням і зміцненням оної в дусі релігійності й моральності і покладенням турботи про досягнення цієї мети на спільні зусилля міністерства народної освіти, духовного відомства і дворянства”.

За положенням про початкові народні школи 1874 р. очолювати училищні ради мали виключно місцеві предводителі дворянства, з дворян-поміщиків обиралися переважно і почесні попечителі сільських шкіл. У Чернігівській губернії із 238 попечителів 193 були поміщиками, інші – попи, багаті козаки і селяни. Попечителі мали над школою практично необмежену владу, від чого часто страждали народні вчителі.

Із зміцненням економічних позицій великої та середньої буржуазії посилюється її вплив і в галузі культури. Окремі її представники матеріально підтримували вищі й середні освітні заклади, очолювали культурно-освітні товариства, брали участь у розширенні мережі початкових шкіл. В основі меценатської діяльності більшості з них лежали “інстинкти чванства” і самовдоволення, але в їх середовищі були й особи, які дійсно виходили з культурно-освітніх міркувань і зробили вагомий внесок у культурне життя країни. Загалом пожертвування місцевих меценатів становили незначну частину шкільного бюджету. Так, утримання однокласної світської школи в 1887 р. обходилося у 410 крб. на рік, а в 1897 р. – 509 крб. [18]. Більшість же пожертвувань не перевищувала 20 – 25 крб. [19]. З 81 тис. крб., витрачених на світські початкові школи Полтавської губернії в 1872 р., на добровільні внески припадало всього 4,5 тис. крб., тобто 5,5% загальної суми [20]. Кошти ж, пожертвовані на церковно-парафіяльні школи Харківської губернії становили 42%, Полтавської – 43,7%, Чернігівської – 26% їхнього бюджету [21].

Цукрові мільйонери Терещенки, крім інших меценатських витрат, виділяли на початкову освіту в Хуторі Михайлівському Глухівського повіту Чернігівської губернії до 600 крб. [22]. Близько 800 крб. витрачав на утримання шкільного приміщення в Чернігівській губернії фабрикант М.Неплюєв, цукровий завод якого оцінювався в 152 585 крб. Граф Кочубей, давав по 100 крб. щорічно на платню вчителів в с. Згурівка Прилуцького повіту Полтавської губернії [23]. Подібні внески не могли істотно поліпшити матеріальне становище навчальних закладів.

Хоч освіта вважалася безплатною, в багатьох однокласних школах вводилася плата за навчання: в Гмирянській – по 2 крб., в Пригарівській, Махнівській, Комарівській та інших школах Полтавської губернії – від 1 до 3 крб. на рік [24]. У селах Натальїне і Студеники тієї ж губернії на утримання учнів запроваджувався особливий громадський збір коштів у розмірі від 10 до 15 коп. з кожної робочої душі, який лягав додатковим тягарем на бідняків [25].

Навчання в двокласних навчальних закладах коштувало значно дорожче. Наприклад, у Семенівській зразковій школі Чернігівської губернії на 1886 р. шкільна плата підвищилася з 3 крб. до 5 крб. [26]. У Полтавській та Чернігівській губерніях

надходження від плати за навчання у 1890 р. становили 2% бюджету сільських шкіл [27]. Крім прямих видатків на освіту, сільські громади забезпечували шкільні приміщення паливом, платили сторожу, за власний рахунок ремонтували класи тощо.

Таким чином, протягом пореформеного періоду царський уряд проводив неоднозначну політику в галузі народної освіти, намагаючись мінімально підтримувати її матеріально й одночасно обмежувати доступ дітей до кращих надбань вітчизняної і світової культури. Під впливом капіталістичних відносин царизм змушений був у 60-ті роки зробити певні нововведення в системі народної освіти, але вже в наступні десятиріччя (особливо у 80-ті роки) розгорнув наступ на те прогресивне, що з'явилося у ній. Народна школа в Україні другої половини XIX ст. суперечила національним інтересам українського народу, вела його до денационалізації

та поступового зникнення, що бачили тільки окремі представники українського суспільства.

Використана література:

1. Лещенко М.Н. Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму. – К., 1970. – С. 299.
2. Основа. – 1862, № 9. – С. 6.
3. Лещенко М.Н. Вказана праця. – С. 57, 66.
4. Лось Ф.Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX в. – К., 1955. – С.100.
5. Там же. – С. 33.
6. Державний архів Харківської області (далі ХОДА). – Ф. 635. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 43.
7. Драгоманов М.П. Народні школи на Україні. – Женева, 1877. – С.8.
8. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. – Т. 48: Черниговская губерния. – М., 1905. – С.12; Т.33: Полтавская губерния. – М., 1904. – С.30; Т.46: Харьковская губерния. – М., 1907. – С. 11.
9. Грекулов Е.В. Православная церковь – враг просвещения. – М., 1962. – С. 12 – 13.
10. Чехов Н.В. Народное образование в России с 60-х годов XIX века. – М., 1912. – С. 46.
11. Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). – Ф. 733. – Оп. 227. – Д. 1. – Л. 71.
12. Кізченко В.І. Культурно-освітній рівень робітничого класу України напередодні революції 1905 – 1907 рр. – К., 1972. – С. 10.
13. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1898 г. – Ч.6. – К., 1899. – С.23.
14. РГИА. – Ф.707. – Оп. 288. – Д. 1711. – Л. 66 – 67.
15. РГИА. – Ф. 565. – Оп. 13. – Д. 1012. – Л. 17.
16. Начальное народное образование в России. – Т. 3. – Спб., 1905. – С. 330.
17. Підрахунки зроблені за: Статистические сведения по начальному образованию в Российской империи. – Вып. 3. – Спб., 1902. – С. 98 – 101.
18. Отчет попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1898 год, ч.б. – С. 33.
19. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДАК України). – Ф.1475. – Оп. 1. – Спр. 1699. – Арк.12 – 21.

20. Журнал Министерства народного просвещения (далі – Журнал МНП). – 1873. – Ч. 170, листопад. – С. 41.
21. Підрахунки зроблені за: Статистические сведения по начальному народному образованию в Российской империи. – Вып. 3. – С. 98 – 101.
22. Рубач М. Реакційна суть націоналістичних теорій безкласовості та єдиного потоку. – К., 1905. – С.23; Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1890 год. – С.15, 16.
23. Журнал Глуховского уездного земского собрания за 1875 г. (далі – Журнали ГУЗС). – С. 170; Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1890 год. – С. 15.
24. Журнал МНП. – 1867. – Ч. 1133, январь. – С. 110 – 111; 1870. – Ч. 170, ноябрь. – С. 30.
25. ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 225. – Спр. 25. – Арк. 100.
26. Полтавський обласний державний архів (далі – ПОДА). – Ф. 545. – Оп. 2. – Спр. 8. – Арк. 4; ЦДІАК України. – Ф. 707. – Оп. 296. – Спр. 40. – Арк. 8 – 10.
27. Черниговская газета. – 1878 – № 9. – С. 49.

Кравченко А. А.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ ЩОДО РОЗБУДОВИ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ В УКРАЇНІ

Кравченко Алла Анатоліївна. Політика Центральної Ради щодо розбудови середньої школи в Україні.

Проаналізовано історичний процес утворення і становлення української загальноосвітньої середньої школи у період національно-визвольних змагань українського народу (1917-1920 рр.). Визначено організаційні засади, зміст і напрямки діяльності Української Центральної Ради у справі розбудови української освіти.

Ключові слова: національна освіта, українська середня школа, національні та соціальні освітні пріоритети.

Кравченко Алла Анатоліївна. Политика Центральной Рады по развитию средней школы в Украине.

Проанализирован исторический процесс образования и становления украинской общеобразовательной средней школы в период национально-освободительных соревнований украинского народа (1917-1920 гг.). Определены организационные принципы содержания и направления деятельности Украинской Центральной Рады в деле развития украинского образования.

Ключевые слова: национальное образование, украинская средняя школа, национальные и социальные образовательные приоритеты.

Kravchenko Alla. The policy of Central Rada according to the secondary school formation in Ukraine.

The historical process was analysed in creation and settling of ukrainian secondary school of the general education in the national liberate emulation period of the ukranian nation (1917 – 1920). The organizational basis, content and activity directions were determined in the formation of the secondary school of Ukrainian Central Rada.